

ВІЗІЯ ПАВЛА СОХАНЯ ЩОДО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ

Важливою складовою формування простору національної та історичної пам'яті в науковому розумінні є якнайповніша, багатогранна писемна історико-культурна спадщина, як та, що зберігається в архівних зібраннях та музейних колекціях, так і актуалізована шляхом наукового опрацювання та уведення до наукового обігу у вигляді археографічних публікацій та джерелознавчих досліджень¹.

З огляду на незадовільний стан забезпечення вітчизняної науки повноцінною джерельною базою та з урахуванням потреб подальшого розвитку джерелознавчих досліджень та археографічної діяльності, Інститут української археології та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України був створений відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів УРСР за № 5-р від 25 квітня 1991 р. “Про створення в місті Києві Інституту української археології Академії наук УРСР” та Постанови Президії АН УРСР за № 218 від 10 липня 1991 р. “Про створення в місті Києві Інституту української археології Академії наук УРСР”. Практичну роботу Інститут розпочав на базі відновленої наприкінці 1987 р. Археологічної комісії АН УРСР. Наукова діяльність Інституту визначається затвердженими в установленому порядку основними напрямками наукових досліджень, відповідними програмами і тематичними планами робіт.

Засновником Інституту та його незмінним директором у 1991–2013 рр. був відомий вчений-славист, джерелознавець член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор Павло Степанович Сохань.

У 1989 році Постановою Президії АН УРСР від 14.06 за № 219 було затверджено Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України (на період до 2000 р.), розробка якого відбувалась за прямої участі П. Соханя.

На виконання Плану було запропоновано розробити і започаткувати такі Серії видань Археологічної комісії АН УРСР:

¹ Див.: І.Л. Бутич, *Назрілі питання української радянської археології*, Українська республіканська конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін, К. 1968, т. 2: Спеціальні історичні дисципліни, с. 204–220; Я. Дашкевич, *Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*, (Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАН України), Л. 2011, с. 224; П. Сохань, *Вступне слово*, Матеріали до розробки концепції діяльності Інституту української археології. До Всеукраїнської наради “Українська археологія сьогодні: проблеми і перспективи”, Київ 16–18 грудня 1992 р., К. 1992, с. 4.

- I. Документи і матеріали з історії УРСР радянського періоду.
- II. Джерела з історії запорізького козацтва та Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.²
- III. Пам'ятки українського літописання.
- IV. Україна у міжнародних зв'язках: хроніки, мемуари, щоденники.
- V. Джерела з історії української культури.
- VI. Пам'ятки філософської культури українського народу.
- VII. Історія України в міжнародних зв'язках народів СРСР.
- VIII. Східні джерела з історії України.
- IX. Актові джерела.
- X. Описово-статистичні джерела.
- XI. Пам'ятки української мови.
- XII. Юридичні пам'ятки.
- XIII. Картографічні джерела з історії України.
- XIV. Пам'ятки вітчизняної історіографії.
- XV. Етнографічно-фольклорна спадщина.
- XVI. Науково-довідкові видання з Історії України.
- XVII. Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні XIX – початку XX ст.

У свою чергу, кожна серія ретельно деталізувалась, як, наприклад, четверта серія “Україна у міжнародних зв'язках”:

Серія IV. УКРАЇНА У МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКАХ: ХРОНІКИ, МЕМУАРИ, ЩОДЕННИКИ				
1	Англійські джерела з історії України XVI–XVIII ст.	20	1990	АК, ДДУ (В.М. Калашников)
2	Французькі джерела з історії України XVI–XVIII ст.	20	1992	АК, ДДУ (О.Л. Калашникова)
3	Італійські джерела з історії України XVI–XVIII ст.	20	1992	АК, Ін-т історії АН УРСР (М.М. Варварцев), КДУ (Д.С. Наливайко)

² Передбачалось корпусне 30-томне видання цілісного архівного фонду (ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 229) з додатком матеріалів кінця XV – поч. XVIII ст. Для підготовки до видання унікального комплексу джерел в історії українського козацтва передбачалось створення спеціальної штатної міжвідомчої групи на базі ЦДІА УРСР у м. Києві.

4	Україна в “Театрі Європи” 1634–1738 рр.	30	1990	АК, ДДУ (М.О. Кулинський)
5	“Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі” М. Стрийковського	30	1990	АК, Ін-т історії АН УРСР (Р.Г. Івасів)
6	Щоденник подорожі по Україні Ж.-А. Мюнца	25	1991	АК, Ін-т історії АН УРСР (З.П. Борисюк)
7	Україна у міжнародних культурних зв’язках XVI–XVIII ст.	30	1991	АК, Ін-т історії АН УРСР (П.С. Сохань, М.М. Варварцев, О.М. Дзюба)
8	“Хроніка Сарматії Європейської” О. Гваньїні	40	1994	АК, ДДУ (О.О. Дячок)
9	Записки іноземців XVI–XVIII ст. про Крим	30	1994	АК, Сімф. ДУ (С.Б. Філімонов)
10	Україна кінця XVI – поч. XVII ст. в західноєвропейських джерелах	40	1995	АК, КДУ (Д.С. Наливайко), Ін-т історії АН УРСР (О.М. Дзюба)
11	Україна другої половини XVII ст. в західноєвропейських джерелах	40	1997	–/–
12	Західноєвропейська україніка XVIII ст.	50	1998	–/–
13	Мемуары, относящиеся к истории Юго-Западной Руси. Вып. 1–2. – Киев, 1890–1896. Фототипічне видання	45	1990	АК, Ін-т історії АН УРСР (В.А. Смолій, В.О. Щербак, Г.В. Боряк)
14	Балкансько-українські культурні зв’язки VI–XIX ст. Вип. I: Болгарський наспів XVI–XVII ст. з нотолінійних руко- писів України Вид. 2: Грецькі рукописні книги VI–XIX ст. з відділу рукописів ЦНБ АН УРСР	30	1989	АК, Київська консерва- торія (Л.П. Корній), ЦНБ АН УРСР (Л.А. Дубровіна) Ін-т історії АН УРСР (П.С. Сохань)
		20	1989	

За цією серією, на думку Павла Степановича, слід було "... як зібрати все те, що розпорошене за межами нашої країни..." (Зарубіжні джерела з історико-культурної спадщини і проблеми їх збирання та використання"), так і матеріали українських архіво- та книгосховищ.

На етапі розробки основних засад археографічної діяльності в Україні П. Сохань виступає з низкою матеріалів, надрукованих, насамперед в академічній періодиці:

"Без оригінальних джерел немає правди історії" (Вісник АН УРСР 6 (1990) 78–80).

"Поновлюючи традиції вітчизняної археографії" (Вісник АН УРСР 7 (1990) 66–68).

"Археографічна робота в Україні: проблеми і перспективи" (Вісник АН України 6 (1993) 49–55), за матеріалами доповіді на нараді, яка відбулася наприкінці 1992 року.

"Проблеми дослідження джерельної спадщини – фундаментальні основи духовного відродження та розбудови української держави".

За безпосередньої участі П. Соханя також були розроблені наукові програми "Літопис писемної історико-культурної спадщини України", проект "Архівна та рукописна україніка. Програма виявлення, обліку, описання архівних документів і рукописних книг та створення національного банку інформації по документальних джерелах з історії України" (Складова Державної Програми "Книжкова спадщина України": створення бібліографічного реєстру та системи збереження й загальнодоступності (ДКНТ, напрям 7.1.1. Керівники проектів Б. Іваненко, О. Онищенко, П. Сохань).

В обґрунтуванні необхідності впровадження останньої програми П. Сохань зазначав: "Головною умовою об'єктивного висвітлення історичних фактів, процесів і тенденцій є залучення максимально можливої джерельної бази до історико-культурологічних досліджень. Введення цієї інформації до наукового обігу є необхідною умовою розвитку державності України, дає змогу вирішити низку питань наукового забезпечення духовних основ функціонування держави, виховання і освіти, розвитку науки, пов'язаних з традиціями минулого, та їхньої адаптації до сучасних умов"³.

³ Б.В. Іваненко, О.С. Онищенко, П.С. Сохань, *Державна програма "Книжкова спадщина України: створення бібліографічного реєстру та системи збереження і загальнодоступності" (ДКНТ, напрям 7.1.1) і її проект "Архівна та рукописна україніка"*, Національна архівна інформаційна система "архівна та рукописна україніка". Вип. I: Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи: зб. наук, пр., К. 1996, с. 4.

Програмною стала стаття П. Соханя у першому випуску Нової серії “Українського Археографічного Щорічника”: “Стан і перспективи розвитку української археографії”⁴.

У цій статті, проаналізувавши традицію української археографії з початку ХІХ ст. до кінця ХХ ст., П. Сохань підсумовував, що

“з одного боку ми маємо перервані традиції розстріляної в 30-х і остаточно задушеної в 70-х роках української археографії, нестачу кваліфікованих спеціалістів, відсталу технічну базу для публікацій, десятиліття невизнання, ігнорування та безпідставних і образливих обвинувачень на адресу так званої “буржуазної” та “буржуазно-націоналістичної” історіографії, і в той же час притаманний останнім рокам зростаючий інтерес широкої громадськості до джерел культурно-історичної спадщини народу, а з іншого боку – багатий досвід зарубіжної української археографії, що успішно функціонує в структурі світової науки і у своєму доробку має велику кількість документальних, епістолярних, мемуарних, картографічних публікацій, видань інших пам’яток історії та культури України, підготовлених у європейських, американських і канадських українознавчих центрах”⁵.

Таким чином, П. Сохань констатував як наявний стан археографії на початку незалежності, так і вказував орієнтири на власне український археографічний досвід, представлений насамперед вченими української діаспори. Враховуючи, що діаспорний досвід відповідав кращим традиціям передових історіографічних та джерелознавчих шкіл світу, в рамках яких він розвивався як невід’ємна його складова, українська археографія мала добрі умови для свого старту, що й продемонструвала плідна діяльність Археографічної комісії, відновленої 1987 р. Однак, масштаб завдань, що стояли перед українською археографією та джерелознавством, далеко перевищував рамки діяльності комісії, тому й постала потреба створення окремого інституту, яким і став Інститут української археографії, що згодом трансформувалася в Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. І тут варто відмітити, що у баченні Павла Степановича, окрім суто наукових завдань, Інститут мав відігравати і важливу суспільну функцію сприяючи активному зростанню “інтересу громадськості до історичного минулого нашого народу, до правди історії”⁶.

⁴ П.С. Сохань, *Стан і перспективи розвитку української археографії*, УАЩ 1 (1992) 9–18.

⁵ *Ibid.*, с. 15.

⁶ *Ibid.*, с. 15–16.

Відтак, **об'єктом досліджень** вчених Інституту, у візії П. Соханя, є вся багатоаспектна писемна спадщина, яка зберігається в архівах, бібліотеках, музеях і охоплює всі сфери розвитку української культури та науки, всі типи і види документів, будь-коли складених на території України, а за її межами – про Україну, або складених українцями, які зробили вагомий внесок у розвиток світової культури⁷.

Основними ж напрямками діяльності установи є: теорія і методика джерелознавства та археографії, спеціальних історичних дисциплін; публікація пам'яток української історіографії; пошук, виявлення, камеральне опрацювання та публікація історичних джерел з історії України; дослідження джерел зарубіжної україніки; організація археографічних експедицій, збір пам'яток писемності, проведення й публікація записів усної історії; проведення комплексних досліджень з історії України, насамперед княжої та козацької доби; проведення історико-краєзнавчих досліджень, вивчення проблем регіональної історії.

Натомість до **основних завдань** Інституту належать: розробка теоретико-методичних проблем сучасної археографії та джерелознавства, створення методичного інструментарію української археографії та джерелознавства з урахуванням досвіду світової науки; визначення напрямів науково-інформаційного опрацювання історичних джерел, розробка серії науково-довідкових видань; виявлення, опрацювання й публікація історичних джерел з історії України; публікація раритетних праць з питань історіографії та джерелознавчих досліджень видатних вчених минулого; координація діяльності в галузі наукових досліджень та археографічних видань зі спорідненими установами різних відомств; розвиток регіональних археографічних наукових центрів та осередків (Запоріжжя, Львів, Миколаїв, Харків, Хмельницький, Чернігів); підготовка спеціалістів різного профілю у галузі археографічних та джерелознавчих досліджень.

Попри всі складнощі етапу розбудови України, насамперед тотальне і хронічне недофінансування, Інституту у значній мірі вдалось реалізувати і продовжувати втілювати в життя завдання, поставлені перед ним його першим директором – Павлом Степановичем Соханем. Більш того, в процесі польової археографії, Інститут виходив на нові, що раніше не потрапляли в поле зору археографів, пласти джерел. Свою лепту вносив і розвиток методології історіографічних досліджень: мікроісторії, локальної історії, усної історії, появи електронних носіїв інформації тощо, що також потребувало джерелознавчого й археографічного підґрунтя.

⁷ П. Сохань, *Вступне слово...*, с. 4.

Таким чином, на сьогодні Інститутом безпосередньо або у співпраці, насамперед з архівними установами та іншими інституціями, підготовлено і видано **понад 1000 різнопланових видань у 25-ти серіях**, що містять нову інформацію про писемні джерела та історіографічну спадщину. Ці видання хронологічно охоплюють період **від княжої та козацької доби до сьогодення** і формують міцний фундамент для дальших досліджень не лише в історичній науці, а й в інших галузях гуманітарних дисциплін.

Майже половину цих видань становлять публікації пам'яток історико-культурної спадщини, тематичні й корпусні публікації документів, пам'яток історичної думки України та зарубіжної історіографії, а також профільні монографії і брошури. Решта – це науково-інформаційні видання: описи, покажчики й каталоги багатьох архівних та бібліотечних фондів, бібліографічні покажчики та різні збірники статей і матеріалів, а також методичні розробки в галузі археографії та джерелознавства.

Крім профільного **“Українського археографічного щорічника”**, що видається з 1992 р. (**вийшло 18 томів**), з 1996 р. Інститут видає **“Наукові записки молодих вчених та аспірантів” (виданий 24 випуск)**. Сьогодні основна увага Інституту зосереджується на пошуковій та науково-методичній роботі з виявлення та підготовки до друку численних писемних пам'яток, насамперед з тих етапів нашої історії, які в попередні часи свідомо замовчувалися, спотворювалися або й зовсім були заборонені. У першу чергу, йдеться про періоди, пов'язані з боротьбою за незалежність у козацьку добу, епоху національно-визвольного руху в XIX–XX ст. – періоду існування УНР і державницьких змагань в Україні у 40-і – 50-і роки XX ст.

У цьому плані важливе значення мають публікації серії **“Пам'ятки історичної думки України”**, у якій були видані **“Історія України-Руси” М. Грушевського** в 10-ти томах та низка інших його праць. Інститут готує до видання **всю творчу й епістолярну спадщину цього видатного вченого й громадсько-політичного діяча, яка налічуватиме не менше 60 томів**, п'ятнадцять томів (шістнадцять книг) з яких уже вийшли друком.

Фундаментальне значення для висвітлення історії українського козацтва має розпочате Інститутом у співпраці з Держкомархівом України видання корпусу документів **Архіву Коша Нової Запорозької Січі**. Уже видано п'ять томів і передбачається, що їх буде щонайменше сорок.

Винятково важливе значення має започатковане Інститутом серійне багатотомне видання **“Документи українських гетьманів та полковників. Український дипломатарій XVI–XVIII ст.”**. Уже побачили світ **“Універсали Богдана Хмельницького”**, **“Універсали Івана Мазепи”** у 2-х

книгах, “Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича”, “Універсали Павла Полуботка”.

У серії праць з **історії Православної Церкви** варто відзначити перше в Україні перевидання унікальної церковної пам’ятки великого “Требника Петра Могили 1646 р.”, здійснене в 1996 р. Також уперше в Україні видано документи й матеріали “Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 1921 року” (К.; Львів 1999, 560 с.) та низку інших видань.

У Новій серії **Літопису УПА** Інститутом спільно з Видавництвом “Літопис УПА” продовжується підготовка та видання документів і матеріалів до історії визвольної боротьби і повстанських рухів часів Другої світової війни (видано 16 томів: К., Торонто 1999 і далі). Видано також 3 томи збірника “**Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів**” (К. 2005 і далі).

Дуже важливим для української медієвістики є видання перших шести томів “**Корпусу графіті Софії Київської. (XI – початок XVIII ст.)**”, підготовлених відомим українським епіграфістом та медієвістом В. Корнієнком. Публікація цього джерельного корпусу не лише доповнює відомі писемні пам’ятки, а в багатьох питаннях вносить принципово нову джерельну інформацію, дає змогу по-новому підійти до досліджень ключових питань історії Середньовічної України, спростувати багато історіографічних штамів, як, наприклад, спорудження Софії Київської Ярославом Мудрим. Важливими для української гуманітаристики є мовні особливості графіті, які демонструють ознаки української мови і напряду спростовують концепції “рускости” середньовічного Києва.

Таким, що вже здобув міжнародне визнання, є проект видання часопису “**Софія Київська: Візантія. Русь. Україна**” (на сьогодні опубліковано 4 випуски), що був задуманий і видається Д. Гордієнком та В. Корнієнком. У часописі важливе місце відводиться археографічній публікації джерел з історії української візантиністики, що створює потужний фундамент для розвитку власне української візантиністики. Відтак уведено в науковий обіг значний масив джерел, насамперед особового походження, таких відомих візантиністів, як Д. Айналов, Є. Редін, Н. Кондаков та інших, життя і творчість яких тісно пов’язані з Україною.

Регіональна проблематика вагомо представлена у багатотомних виданнях праць Д. Багалія (6 томів), Я. Новицького (4 томи), в унікальному виданні “Альбоми де ля Фліза” у 2-х томах, “Усна історія Степової України”, у публікаціях Львівського відділення Інституту, та осередках у

Чернігові, Миколаєві, Запоріжжі, започатковано часопис “Наш Крим”, що видається на основі міжнародних щорічних конференцій “Крим в історії України”.

Інститутом створено попередній каталог найважливіших масивів джерел та перспективний план їх видання. Й надалі пріоритетне значення має публікація всієї наукової спадщини академіка М. Грушевського, а також спадщини М. Драгоманова і Д. Яворницького, що складатиме в обох випадках приблизно по 20 томів. Передбачається розпочати видання спадщини О. Лотоцького, Д. Дорошенка, Є. Чикаленка, І. Огієнка, О. Оглобліна, О. Шульгіна та багатьох видатних вчених і діячів культури, у доробку яких міститься багато наукових ідей та фундаментальних положень, що мають надзвичайно актуальне значення для сучасного національно-культурного та державницького відродження країни, а також патріотичного виховання народу, розвитку науки, культури, мистецтва та всіх сфер життєдіяльності України.

Таким чином, майже чвертьвіковий досвід діяльності Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України яскраво демонструє глибину і ширину бачення П. Соханем розвитку української археографії, її завдань та суспільно-наукового значення. І попри те, що через незалежні від Інституту проблеми не всі проекти вдалося реалізувати, науковці Інституту створили і продовжують створювати потужний фундамент для розвитку української гуманітаристики, а з нею й українського суспільства загалом.